

Stanisław Kętrzyński (1876-1950)

Stanisław Kętrzyński, jeden z najwybitniejszych polskich mediewistów, znawca nauk pomocniczych historii, w szczególności dyplomatyki, paleografii i sfragistyki, urodził się 10 września 1876 roku we Lwowie¹. Jako syn znanego historyka, wydawcy źródeł i mediewisty, Wojciecha Kętrzyńskiego (przed zmianą nazwiska w 1861 r. – Adalbert von Winkler) i Wincentyny de Rautenberg-Klińskiej od wczesnego dzieciństwa otoczony był atmosferą naukową oraz umiłowaniem historii, szczególnie średniowiecza i źródeł do dziejów Polski. Sam po wielu latach wspominał, iż jedną z pierwszych osób, które pochylały się nad jego kołyską, była żona Augusta Bielowskiego, wydawcy początkowych tomów *Monumenta Poloniae Historica*. Z kolei jego ojciec przez kilka lat pracował jako bibliotekarz Jana Działyńskiego w Bibliotece Kórnickiej, następnie, w roku 1873, znalazł zatrudnienie w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie, a w roku narodzin syna został jej dyrektorem.

Stanisław Kętrzyński rozpoczął edukację w swoim rodzinnym mieście. W latach 1886-1895 uczęszczał do Gimnazjum im. Franciszka Józefa we Lwowie. Następnie na Uniwersytecie Lwowskim, na kierunku historia, dostał się pod skrzydła słynnego profesora Ludwika Finkla. Pomimo tego, iż jego mistrz był znanym nowożytnikiem, zainteresowania Stanisława Kętrzyńskiego skupiły się, być może wzorem ojca, na średniowieczu. W 1898 r. napisał swoją pierwszą pracę naukową, która dotyczyła badań nad kroniką Galla Anonima², a także wspólnie ze wspomnianym profesorem przygotował pełne wydanie tego źródła³. W tym czasie pewien wpływ na życie naukowe młodego uczonego wywarł także inny znany me-

¹ Najważniejsze opracowania dotyczące Stanisława Kętrzyńskiego: M. Barański, Kętrzyński Stanisław, w: Słownik historyków polskich, Warszawa 1994, s. 222; S. Chankowski, Materiały Stanisława Kętrzyńskiego, Biuletyn Archiwum Naukowego PAN 1960, nr 3, s. 64-69; J. Dobosz, Kętrzyński Stanisław, w: Encyklopedia Britannica. Edycja polska, t. 20, Poznań 2001, s. 167 n.; tenże, Stanisław Kętrzyński – życie i dzieło, w: S. Kętrzyński, Zarys nauki o dokumencie polskim, Poznań 2008, s. VI-XII; A. Gieysztor, Bibliografia prac Stanisława Kętrzyńskiego, w: S. Kętrzyński, Polska X-XI wieku, wyd. A. Gieysztor, Warszawa 1961, s. 713-724; tenże, Spis wykładów, ćwiczeń i seminariów uniwersyteckich Stanisława Kętrzyńskiego, tamże, s. 725-727; tenże, Kętrzyński Stanisław, w: PSB, t. 12, Wrocław i in. 1966-1967, s. 374-376; tenże, Stanisław Kętrzyński (1876-1950), w: Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci, red. A. Gieysztor, J. Maternicki, H. Samsonowicz, Warszawa 1986, s. 219-228; A. Śródka, Uczeń polscy XIX-XX stulecia, t. 2, Warszawa 1995, s. 183 n.

² S. Kętrzyński, Gall-Anonim i jego kronika, RAU 37, 1899, s. 40-88.

³ Galli Anonymi Chronicon, wyd. L. Finkel, S. Kętrzyński, w: Fontes Rerum Polonicarum, t. 1, Lwów 1899.

diewista, Tadeusz Wojciechowski, na którego seminarium młody Kętrzyński chętnie uczęszczał. Swoją edukację kontynuował na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. Tutaj pod kierunkiem naukowym profesora Stanisława Smolki napisał doktorat – biografię *Kazimierza Odnowiciela (1034-1058)* – obroniony i wydany w 1899 r. Samą pracę wysoko oceniło środowisko naukowe. Po zapoznaniu się z nią Smolka pisał:

Poznajemy w niej autora doskonale obeznanego z zasadami krytyki historycznej i władającego jej środkami biegle, zręcznie, bystro [...]. Wybitną zaletą pracy jest wielka trzeźwość zarówno w krytyce świadectw źródłowych, jak i w konstrukcji, odbijająca tak korzystnie od hazardowych, błyskotliwych, a zupełnie nieuzasadnionych i fantastycznych hipotez, które tak bujnie, a z nie-małą niewątpliwie szkodą dla ścisłości naukowej rozpanoszyły się u nas w ostatnich czasach w opracowaniach epoki⁴.

Warto wspomnieć, iż ta dojrzała naukowo praca została napisana przez zaledwie 23-letniego historyka.

Jeszcze przed obroną doktoratu Stanisław Kętrzyński dostał się pod opiekę znanego krakowskiego mediewisty, twórcy polskiej szkoły nauk pomocniczych historii, Stanisława Krzyżanowskiego. Pod jego wpływem młody doktor zaczął poszerzać swoją wiedzę w zakresie tychże nauk, nastawiając się szczególnie na paleografię i dyplomatykę. Jeszcze w 1898 r. rozpoczął studia w Rzymie na Akademii Paleograficznej (*Scuola di Paleografia*), które kontynuował aż do roku 1901. W kolejnych latach, wciąż pod opieką naukową profesora Krzyżanowskiego, nadal studiował za granicą. Ekspedycja Akademii Umiejętności, do której został dodatkowo zaangażowany, obejmowała wyjazdy naukowe do *École Nationale des Chartes* w Paryżu i na uniwersytet w Monachium. Dla młodego mediewisty był to okres ważnych doświadczeń naukowych i zdobywania szczegółowej wiedzy w zakresie nauk pomocniczych historii. W tym pracowitym okresie Stanisław Kętrzyński nie przerwał jednak studiów nad początkami państwa polskiego, co zaowocowało serią ciekawych rozpraw naukowych⁵. Doświadczenie w zakresie nauk pomocniczych historii zdobyte za granicą zaowocowało też powstaniem pierwszej rozprawy *stricto* z zakresu dyplomatyki: *Studiami nad kancelarią Kazimierza Wielkiego*⁶.

Rok 1903 zakończył okres intensywnych podróży naukowych Stanisława Kętrzyńskiego, który po powrocie do kraju rozpoczął pracę w Archiwum Aktów Głównych w Krakowie. Jednak już w 1904 r. związał swoje życie naukowe z Warszawą. W jego otoczeniu znaleźli się w tym czasie znani spadkobiercy warszaw-

⁴ Cyt. za H. Barycz, Stanisław Smolka w życiu i w nauce, Kraków 1975, s. 111; zob. też A. Gieysztor, Posłowie, w: S. Kętrzyński, Polska X-XI wieku, s. 697 n.

⁵ S. Kętrzyński, O rzekomej wyprawie Włodzisława Hermana na Szczecin w roku 1091, KH 14, 1900, s. 17-23; tenże, O paliszu biskupów polskich XI wieku, RAU 43, 1902, s. 200-251; tenże, O zaginionym żywocie św. Wojciecha, tamże, s. 252-299; tenże, Ze studiów nad Gerwazym z Tilbury (Mistrz Wincenty i Gerwazy – Provinciale Gervasianum), tamże, 46, 1903, s. 152-189; tenże, Kilka uwag o opacie Astryku Atanazym (Polska a Dijon), PH 1, 1905, s. 36-51, 172-183.

⁶ Tenże, Studia nad kancelarią Kazimierza Wielkiego, Sprawozdania Akademii Umiejętności 1903, nr 8, s. 8 n.; 1904, nr 7, s. 17-19.

skiej szkoły historycznej, m.in. Szymon Aksenazy, Jan K. Kochanowski, Marcelli Handelsman, z którymi wspólnie podjął ideę stworzenia Towarzystwa Miłośników Historii, a także czasopisma naukowego „Przegląd Historyczny”. W 1904 r. został dyrektorem Biblioteki Ordynacji Krasieńskich, gdzie prowadził aktywne prace nad katalogiem alfabetycznym zbiorów oraz sporządził inwentarz rękopisów. Należał też do Towarzystwa Biblioteki Publicznej w Warszawie oraz współpracował z Warszawskim Towarzystwem Naukowym, a w latach 1917-1939 pełnił funkcję redaktora naczelnego wspomnianego „Przeglądu Historycznego”.

W roku 1911 Kętrzyński ożenił się z Kamilią Ostrowską. Z tego małżeństwa urodzili się jego dwaj synowie: Robert w 1914 r. i Wojciech w 1918 r. Krótko przed narodzeniem pierwszego syna odbył on jeszcze jedną podróż do Rzymu, gdzie kontynuował pracę nad kancelarią Kazimierza Wielkiego. Opracowanie niektórych jej aspektów było podstawą pisemną jego przewodu habilitacyjnego (*O elementach chronologicznych dokumentów Kazimierza Wielkiego*)⁷, natomiast tytuł wygłoszonego wykładu brzmiał: *Wybór Karola IV na tron niemiecki*. Przewód został przeprowadzony na Uniwersytecie Jagiellońskim w 1913 r. W tym czasie Stanisław Kętrzyński stał się niewątpliwie jednym najwybitniejszych autorytetów polskich w dziedzinie dyplomatyki.

Wybuch pierwszej wojny światowej nie przerwał działalności naukowej Kętrzyńskiego pomimo tego, że będąc obywatelem austriackim, musiał opuścić Warszawę. Wraz z żoną i nowo narodzonym synem przeczekał lata wojenne, mieszkając u krewnych Kamili pod Charkowem. Tutaj przez cztery lata nieprzerwanie studiował zebrane wcześniej i przywiezione materiały źródłowe. Do Warszawy wrócił natychmiast po zakończeniu działań wojennych. Już w 1918 r. otrzymał etat docenta w Katedrze Historii Polski Wieków Średnich i Nauk Pomocniczych Historii Uniwersytetu Warszawskiego i rozpoczął działalność dydaktyczną. Po dwóch latach został profesorem nadzwyczajnym tego uniwersytetu, prowadząc zajęcia z takich przedmiotów, jak dyplomatyka, archiwistyka czy bibliekoznawstwo. Od 1918 do 1920 r. pełnił też obowiązki dyrektora Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie.

W kolejnych latach Stanisław Kętrzyński zaangażował się w działalność polityczną jako zwolennik rządów centrowych. Podjęte obowiązki jedynie spowolniły jego pracę naukową i dydaktyczną, w pełni jej jednak nie przerwały. Od 1922 do 1923 r. pełnił funkcję dyrektora Departamentu Politycznego Ministerstwa Spraw Zagranicznych, a po tym jak prezydentem RP wybrano Gabriela Narutowicza, przez kilka miesięcy kierował resortem spraw zagranicznych. W 1923 r. odznaczono go Krzyżem Komandorskim. Po tym czasie złożył dymisję w związku z objęciem ministerstwa przez Romana Dmowskiego. W roku 1925 wyjechał jako poseł nadzwyczajny i minister pełnomocny do Moskwy, gdzie pełnił obowiązki aż do końca 1926 r. W maju następnego roku przesunięto go na podobne stanowisko

⁷ Tenże, *O elementach chronologicznych dokumentów Kazimierza Wielkiego*, RAU 56, 1914, s. 77-178.

do dużo mniej znaczącej placówki w Hadze. W 1931 r. decyzją Józefa Becka przeniesiono profesora w stan spoczynku. Pomimo zaangażowania dyplomatycznego i wyjazdów Kętrzyński w latach 1922-1931 intensywnie działał naukowo, pracując nad początkami dokumentu polskiego (dwa odczyty wygłoszone w Akademii Umiejętności), kancelarią wielkopolską, pieczęciami Przemysła II, Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego.

W 1932 r. Stanisław Kętrzyński rozpoczął na powrót pracę na Uniwersytecie Warszawskim, gdzie prowadził wykłady z historii Polski średniowiecznej i nauk pomocniczych historii. Już dwa lata później, wraz z uzyskaniem tytułu profesora zwyczajnego, objął katedrę historii Polski średniowiecznej z naukami pomocniczymi historii. W tym czasie zaczął też prowadzić seminarium, na którym przygotowywano prace głównie z zakresu historii Polski XIII i XIV wieku oraz dyplomatyki wieków średnich. Prowadzenie wykładów z początków państwa polskiego zachęciło profesora do powrotu do zarzuconych nieco tematów i przygotowania m.in. kolejnej redakcji swojego doktoratu. Jeszcze w 1934 r. opublikował monumentalną pracę *Zarys nauki o dokumencie polskim wieków średnich*, która przez wiele kolejnych lat stanowiła podstawowy podręcznik tego zagadnienia⁸. Zaangażował się także w dyskusję nad relacjami polsko-niemieckimi i wziął udział w odpowiedzi historyków polskich na tezy zawarte w pracy niemieckiej *Deutschland und Polen* z 1933 r. Od 1935 r. pełnił funkcję prezesa Instytutu Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie. W roku 1936 wyjechał w celach naukowych do Cividale del Friuli, gdzie zajmował się jedenastowiecznym rękopisem *Kodeksu Gertrudy*. W kolejnych latach powstała obszerna rozprawa na temat tego źródła, której ostateczną korektę profesor otrzymał w sierpniu 1939 r. Niestety publikacja ta wraz z wszystkimi znanymi kopiami uległa zniszczeniu zaledwie miesiąc później, w czasie niemieckiego oblężenia Warszawy.

W końcu lat dwudziestych XX wieku S. Kętrzyński został członkiem korespondentem Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie, a w roku 1938 jej członkiem czynnym. We współpracy z Marcelim Handelsmanem kierował w tym czasie jednym z ważniejszych polskich czasopism o tematyce historycznej, „Przeglądem Historycznym” – ostatni przedwojenny tom tego czasopisma przygotowany do druku tuż przed wrześniem 1939 r. podzielił losy opracowania dotyczącego *Kodeksu Gertrudy*. Życie i pracę profesora z lat trzydziestych XX wieku najlepiej scharakteryzował Aleksander Gieysztor:

Jego [S. Kętrzyńskiego – M.B.-S.] łagodny a mocny autorytet w środowisku płynął z pozycji naukowej i wytrawnej znajomości życia politycznego i społecznego, z taktu i stanowczości, a także z wielkiego uroku towarzyskiego. Codzienny stół profesorski w kawiarni Lourse’a w Hotelu Europejskim, dokąd przychodzili Stefan Czarnowski, Marceł Handelsman, Jan Stanisław Bystron, Stanisław Wędkiewicz, czasem Stanisław Arnold, Kazimierz Michałowski, Tadeusz Manteuffel i – cotygodniowy – brydż z przyjaciółmi w rodzinnym mieszkaniu na Mazo-

⁸ Tenże, *Zarys nauki o dokumencie polskim wieków średnich*, Warszawa 1934 (wyd. 2: przygotowanie i wstęp J. Dobosz, Poznań 2008).

wiekiej, a potem już krótko na Moniuszki, były ramami jego niezbyt rozległych, ale dobieranych nader starannie kontaktów⁹.

Po wybuchu drugiej wojny światowej profesor w konspiracji kontynuował pracę na Uniwersytecie Warszawskim. Częściowo we własnym mieszkaniu przy Tamce prowadził seminarium, pomagał w przygotowaniu prac magisterskich i doktorskich, organizował tajne spotkania naukowe, które z uwagi na zagrożenie ze strony okupanta przygotowywano pod przykrywką uroczystości rodzinnych. W takich warunkach swój doktorat obronił m.in. Aleksander Gieysztor. Jako prezes Towarzystwa Miłośników Historii Stanisław Kętrzyński co miesiąc organizował naukowe spotkania konspiracyjne dla grupy około 10-14 osób, podczas których dyskutowano na tematy historyczne i prowadzono odczyty naukowe. Jednocześnie pracował nad przygotowaniem zbioru studiów dotyczących XI wieku. W tych latach miał też spisać swoje wspomnienia, pełne niezwykle anegdot i uwag o ludziach, których znał i z którymi pracował. W latach 1939-1941 sprawował pieczę nad Biblioteką Ordynacji Krasieńskich, starając się aktywnie chronić cenny księgozbiór.

Wszelkie te działania zostały dramatycznie przerwane 14 listopada 1943 r., kiedy Stanisława Kętrzyńskiego wraz z żoną aresztowało gestapo, poszukujące ich syna Wojciecha. Profesora wtedy skazano na śmierć, a przed wykonaniem wyroku uchroniły go jedynie gwałtowne interwencje wysoko postawionych osób zarówno z Polski, jak i z Włoch oraz Węgier. W wieku sześćdziesięciu siedmiu lat uczony trafił najpierw na Pawiak, a następnie po krótkim pobycie w więzieniu w klasztorze św. Michała w Krakowie został wywieziony do Auschwitz (Oświęcimia). Żonę zabrano do Ravensbrück. Z jego własnych notatek dowiadujemy się, iż w tym czasie, pomimo pogarszającego się stanu zdrowia, dzieląc celę szpitalną ze słynnym Xawerym Dunikowskim, prowadził nawet wykłady dla współwięźniów, dotyczące początków istnienia państwa polskiego. Niezwykły hart ducha objawia się choćby w jednej z notatek, w której czytamy: „powtarzałem zresztą wielokrotnie, że i naturalną śmiercią nie umrę na złość Niemcom i gestapo. Umrę na swobodzie, jako wolny człowiek”¹⁰.

Po aresztowaniu profesora gestapo przejęło niestety jego cenny księgozbiór, natomiast duża część notatek i gotowych opracowań, które udało się uratować jego uczniom poprzez umieszczenie ich w Archiwum Głównym, przetrwała niewiele dłużej, gdyż uległa zniszczeniu podczas powstania warszawskiego.

Stanisław Kętrzyński przeżył obóz i zaraz po wojnie rozpoczął aktywną pracę naukową. Od wiosny 1945 aż do jesieni 1946 r. przebywał w Krakowie, gdzie zaproponowano mu objęcie prezesury Polskiej Akademii Umiejętności. Z uwagi na zły stan zdrowia oferty tej nie przyjął. Prowadził jednak zajęcia dydaktyczne na Uniwersytecie Jagiellońskim, skąd jednak szybko przeniósł do Warszawy, gdzie szczęśliwie dołączyła do niego jego małżonka. Tutaj profesor włączył się czynnie

⁹ A. Gieysztor, Stanisław Kętrzyński (1876-1950), s. 225.

¹⁰ Cyt. za: tamże, s. 226.

w odradzanie życia naukowego, pomagając przy prowadzeniu przewodów habilitacyjnych swych dawnych uczniów i tworząc tym samym zarzewie kolejnego pokolenia znanych polskich mediewistów. Spośród nich wymienić warto choćby Adama Wolffa, Jadwigę Karwasińską i Aleksandra Gieysztora. Stanisław Kętrzyński podjął również pracę nad dziejami Polski w X i XI wieku. Odtworzył studium o zaginionej metropolii z czasów Bolesława Chrobrego, które, wydane w 1947 r., stanowiło początek serii rozpraw Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego¹¹. Z całego dorobku okresu okupacji zachował się po wojnie jedynie maszynopis nowej redakcji pracy o Kazimierzu Odnowicielu. Brakowało mu jedynie kilku pierwszych stron oraz korekty autorskiej. Pracę tę, wzbogaconą poprawkami autora z lat 1945-1946, wydał Aleksander Gieysztor wraz z innymi rozprawami tegoż historyka¹². Warto podkreślić, że ta biografia Kazimierza Odnowiciela różni się znacznie od swego pierwowzoru z 1899 roku, zasadniczo są to dwie odrębne prace.

W połowie lat czterdziestych Stanisław Kętrzyński znacznie podupadł na zdrowiu, a podjęty wyjazd leczniczy do Szwajcarii, do miejscowości Lugano, nie przyniósł oczekiwanych rezultatów. W 1946 r. profesor otrzymał nagrodę Warszawskiego Towarzystwa Naukowego, a 17 lutego 1948 r. obchodził w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego jubileusz pięćdziesięciolecia pracy naukowej. Jako księgę pamiątkową otrzymał 37 tom „Przeglądu Historycznego”, którego był wieloletnim redaktorem. Jednak praca naukowa nie powstrzymała postępującej choroby. Umarł 26 maja 1950 r. i pochowany został w Alei Zasłużonych na warszawskich Powązkach.

Magdalena Biniaś-Szkopek

¹¹ S. Kętrzyński, *O zaginionej metropolii czasów Bolesława Chrobrego*, Warszawa 1947 [Prace Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego 1].

¹² Tenże, *Kazimierz Odnowiciel (1034-1058)*, w: tenże, *Polska X-XI wieku*, wyd. A. Gieysztor, Warszawa 1961, s. 353-592.